

**КУРС «МУЗИЧНА КУЛЬТУРА, ЯКУ ІНТОНУЮТЬ» ЗА СИСТЕМОЮ
БРАЙНІНА В.Б. (ДОСВІД РОБОТИ ЗА 1-М РОКОМ НАВЧАННЯ. ОСНОВНІ ЗАДАЧІ
ТА ПРИНЦИПИ СИСТЕМИ)**

*«Головне – приручити незнайому музику, робити її знайомою»
Леонід Гіршович [9]*

Восени 2012 р. у спеціалізованій (з поглибленим вивченням англійської мови) школі №200 м. Києва стартував експеримент по впровадженню метода Валерія Борисовича Брайніна на уроках музики. Учасниками експерименту стали діти трьох перших, двох других та одного четвертого класу. Пропонований підхід є новаторським, хоча методу вже більше сорока років і за останні більш ніж 20 років зроблено багато публікацій різними мовами.

На відміну від інших методик, де значна роль приділяється літературним поясненням, асоціаціям з живопису, біографічним подробицям, у Брайніна дитина вчиться сприймати музику як інтонаційний процес, який в принципі не можна перекласти жодною іншою мовою [8]. Інтонаційне мистецтво може бути емоційно засвоєне лише через спів-інтонування [1]. Ось чому до словосполучення «Музична культура» автор системи додає уточнення – та, яку інтонують.

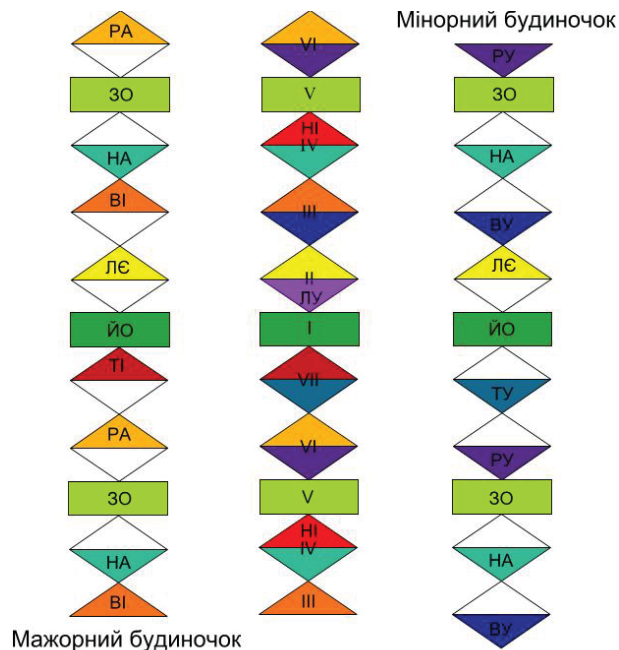
Основною задачею курсу є поступове освоєння інтонаційного фонду класики. Перед дітьми постає грандіозна, проте цілком здійсненна задача – проспівати, усвідомити, пропустити через себе величезну культурну спадщину. Як здійснюється ця задача за допомогою курсу? Кожен урок – це казкова мандрівка у чарівну країну «Музика» і нова зустріч з її мешканцями. Система розроблена таким чином, щоб дитина мала якомога більше наочних уявлень і посібників для засвоєння знань.

Наочний посібник №1 на уроках – це музичний будиночок (спектральна модель ладу) [2]. В першу чергу діти знайомляться з мажорним будиночком (моделлю мажорного ладу). Вчитель пояснює дітям, що це будиночок, в якому живуть музичні звуки. В ньому є поверхи (зафарбовані фігури) та ліфти між поверхами (незафарбовані фігури) (мал.1).

Кожний поверх має свою назву: ЙО, ЗО, РА, ТІ та ін. Ці відомі найменування запозичені в естонського хормейстера Хейно Кальюсте. Головна відмінність застосування релятивних складів у системі Брайніна від загальноприйнятого застосування така. В загальноприйнятому застосуванні тонікою мінору є VI ступінь мажору (система паралельних ладів). У системі Брайніна тоніки мажору та мінору співпадають (система одноіменних ладів). Аби потрапити в гості до музичного звуку, що живе на поверсі ЙО, потрібно показати ключик і заспівати: «ЙО-О-О».

Ключики – це наочний посібник №2 на наших уроках музики: ручні знаки, що позначають поверхи (ступені), зручні і зрозумілі дітям. Якщо звучання підвищується, педагог піднімає руку, під час руху мелодії вниз він руку опускає. А ручний знак при цьому здатний позначати певну висоту тону. Ручні знаки уявляють собою модифіковану Брайніним відому систему англійського педагога ХІХ сторіччя Джона Кьорвена. Необхідність у модифікуванні виникла у зв'язку з застосуванням системи одноіменних ладів (у Кьорвена система паралельних ладів).

Ось так по будиночку їде ПАРОВОЗ з одноіменної, вже розученої, пісеньки. Педагог проспівує релятивні ступені, торкається поверхів будиночку, показує ключики: ЗО ЗО ЙО, ЗО ЗО ЙО. А ось так скаче по будиночку «СОРОКА» (РА РА РА РА РА ЗО) з пісеньки «СОРОКА». А ось так їде КОЗА (ТІ ЙО, ТІ ЗО) з пісеньки «КОЗА», а ось так «ІДЕ ДІД» (ЙО ЙО ТІ ТІ ЙО ЗО).

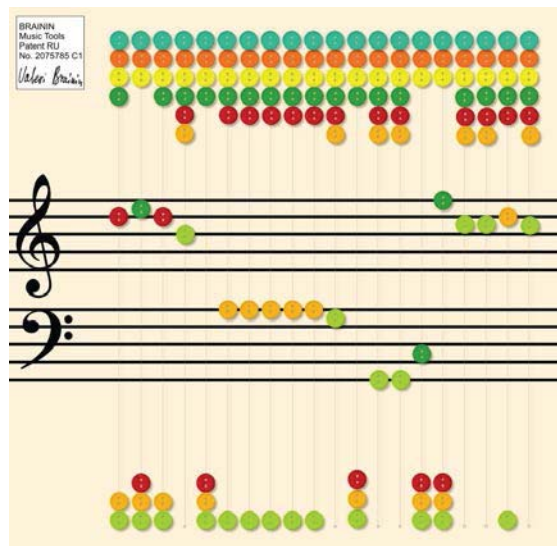
мал.1

Ось вже й чотири опори – чотири поверхи будиночку. Вже лише на цих чотирьох поверхах з репертуару народних та авторських пісень пропонується близько двадцяти прикладів. Окрім того педагог може самостійно придумувати різні поспівки, комбінуючи вивчені поверхи. Це не мають бути механічні комбінації ступенів. Критеріями відбору будуть при цьому «стилістична наслуханість» та смак педагога. Якщо діти вгадують початковий поверх поспівки, якщо чують напрямок руху мелодії, якщо доспівають поверхами розпочату вчителем фразу подібно до того, як ми закінчуємо подумки чи вголос промовлене кимось не до кінця сло... (слово) – значить, матеріал засвоєно і можна рухатись далі.

Бажано, щоб пісня, яку дітям пропонують заспівати поверхами, була їм наперед знайомою. Таким чином, спочатку пісня розучується безвідносно до роботи над її ступеневим складом. Вибираючи нову пісню для розучування на уроці, важливо, щоб вона відповідала певному діапазону (від нижнього ЗО до верхнього ЗО, з тонікою посередині) та виконувалась у фа-дієз мажорі (тональності, що не лише відповідає діапазону дитячого голосу – від cis^1 до cis^2 , але й такій, що наочно виділяється на клавіатурі завдяки переважній більшості чорних клавіш). В даний час готується збірка українських народних пісень, що відповідають необхідним вимогам.

Коли знайома пісня (чи її уривок) перекладається на поверхи, важливо не поспішати з підказками, а спитати в дітей, з якого поверху починається мелодія, чи схожа вона на вже вивчені? Припустимо, діти назвали правильний початковий поверх. Вчитель наспівує мелодію знову і знову, задаючи навідні питання: куди далі рухається мелодія? Збираючи поступово правильні відповіді – на очах у всього класу записує пісню нотами.

Нотний запис – важливе наочне графічне представлення, здатне дати дитині точку опори та закріпити знання. На наших заняттях це наочний посібник №3. Замість нотного зошиту ми використовуємо запатентовану Брайніним нотну дошку з чорно-білими та кольоровими гудзиками. Кольорові гудзики відповідають кольорам поверхів мажорного будиночку, а також їх розташуванню. Записуючи мелодію, дитина проспівує її поверхами, вибирає гудзик потрібного кольору та аналізує: де він має бути розташованим? Вище чи нижче попереднього? Де ж розташований перший гудзик - несуттєво, це може бути будь-яка нота – в віконці чи на лінійці. Головне, щоб дитина засвоїла правило: сусідній поверх займає сусіднє положення за принципом «віконце-лінійка, віконце-лінійка», або навпаки: «лінійка-віконце, лінійка-віконце» (мал. 2).

мал.2

Зовнішній вигляд отриманої тональності теж несуттєвий. Від якої б ноти не була записана мелодія, ми виконуємо її виключно у фа-дієз мажорі, для того, щоб стабілізувати інтонацію. Оскільки весь репертуар виконується на уроках в одній і тій самій тональності, для дітей немає проблеми із графічною проекцією будиночку на клавіатуру (наочний посібник №4 на наших уроках), і, таким чином, будь-яка дитина може за бажання заграти ті твори, які вивчаються, на інструменті з фортепіанною клавіатурою.

Довгий час доводиться терпляче «сидіти» лише на чотирьох поверхах з фіксованою тонікою. Необхідно дочекатися, щоб кожна дитина могла засвоїти усі типи пропонованих завдань:

- 1) показати пісеньку на будиночку, проспівуючи її поверхами або словами;
- 2) заспівати пісеньку поверхами або словами, показуючи ручні знаки – ключики;
- 3) викласти пісеньку на нотній дошці з кольоровими гудзиками, заспівати цю пісеньку словами чи поверхами, торкаючись кожної «ноти-гудзика»;
- 4) «заграти» пісеньку на малюнку клавіатури, на якій клавіші розфарбовані у кольори поверхів будиночку.

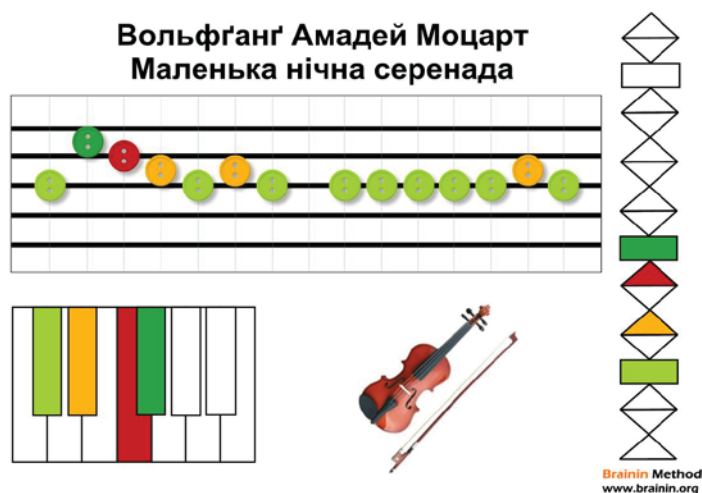
Вже навіть трьох вивчених поверхів достатньо, щоб розпочати знайомство з курсом музичної літератури. Учитель розповідає дітям в доступній для них формі про те, з яким твором вони познайомляться. Вивчається невеликий уривок – яскравий, цілком завершений і разом з тим такий, що легко запам'ятовується. Так, із трьох ступенів, п'ятого (ЗО), шостого (РА) та сьомого (ТІ) складається тема «Маршу» з балету «Лускунчик» Чайковського. З мелодичного мотиву, що складається з шостого (РА), п'ятого (ЗО) та першого (ЙО) ступенів, починається романс Рахманінова «Бузок». Потім необхідно прослухати твір повністю і порахувати, скільки разів прозвучала вивчена тема. Кожного разу, почувши знайому тему, діти з радістю загинають палець. Впізнавання дарує радість, а чим сильніше зачеплений емоційний світ дитини під час сприйняття матеріалу, тим краще інформація зберігається у пам'яті. Таким чином, якщо дитина вивчає невеликий уривок напам'ять – твір, який вона слухає, стає для неї «хітом».

До кожної пісеньки та до кожного уривку з музичної літератури діти отримують чорно-білий листок з іменем композитора, назвою твору, з будиночком та клавіатурою, з уривком, «викладеним» білими гудзикам, та з полем для «малювальної творчості». І потрібні поверхи будиночку, і потрібні клавіші, і самі гудзики дитина розфарбовує відповідними кольорами: ЙО – зеленим, ТІ – червоним, РА – абрикосово-жовтим, ЗО – салатовим (мал.3).

мал.3

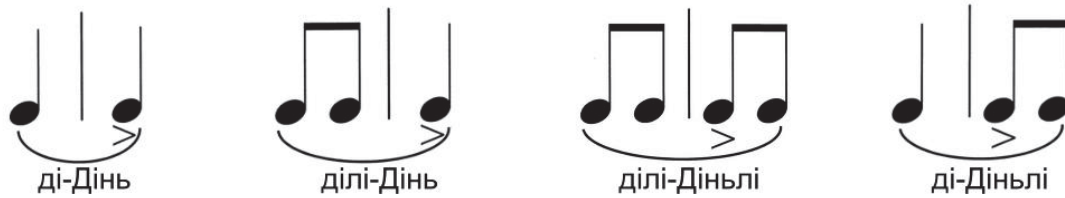
У результаті отримується осмислена різнокольорова картинка (мал.4). Дітям дуже подобається розмальовувати гудзики, поверхи будиночку та клавіші, не кажучи вже про довільні ілюстрації.

мал.4

Людині, привченої до нотного запису, тут буде бракувати знаків при ключі та ритмічній організації. Однак, цієї запропонованої форми наочного представлення звуковисотності на даному етапі достатньо, дітям вона зрозуміла. Розроблений Брайніним В.Б. курс музичної літератури на сьогодні включає більш ніж 150 творів, це систематизація не за хронологією, не за формами та жанрами, але за принципом поступового нарощування інтонаційного словника [5]. Загальний ладовий об'єм включає в себе на початку курсу лише натуральний мажор, а потім три мінори, причому досить довгий час у діапазоні від V до V ступенів, і лише згодом у більш методично звичному діапазоні – від тоніки до тоніки. Таке неквапливе просування розвиває у дітей «прогнозуюче сприйняття» – здатність чути наперед ту музичну інформацію, що надходить у процесі її сприймання, здатність до співучасті, співтворчості, розуміння. Діти вчаться сприймати як елементарну одиницю музичної мови не окремий звук, але музичну фразу. Допомогає в цьому вивчення «драконів» – елементарних ритмічних одиниць.

Самі дракони невидимі, але можна їх зобразити, оскільки у кожного дракона є хвіст, голова, нашійник, дзвіночки на хвості та голові, а також «защипка» на голові. Схематичний запис драконів є наочним посібником №5 на наших заняттях. Спочатку вивчаються чотири «хвостаті» дракони, і лише згодом чотири «безхвості» (мал.5).

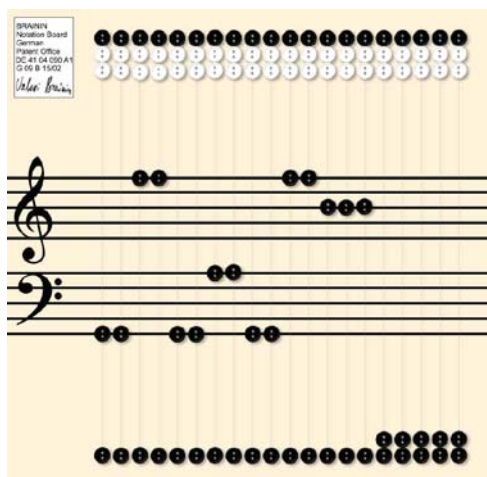

мал.5

Як і ступені, ритмічні одиниці отримують назви, утворені зі складів. Дітям пропонується не лише назвати дракона, не лише проспівати його, але й зловити за нашійник (плеснути в долоні на склад Дінь). Ми ловимо драконів у назвах тварин, демонструючи при цьому яскраві фотографії. Вчимо дітей одну і ту ж тваринку називати по різному. Соловей – ділі-Дінь, соловейко – ділі-Діньлі. Зайченя – ділі-Дінь, зайченятко – ділі-Діньлі, зайчик – Дінь-ді (безхвостий дракон). Яг(?)ня – ді-Дінь, яг(?)нятко – ді-Діньлі. Також ловимо драконів у дитячих лічилках і віршиках. В результаті того, що навчання будується на об'єднанні та поступовому ускладненні ритмічних структур, діти навчаються співати уривки з музичної літератури не лише ступенями, але й ритмічними складами. Завдяки методу розпізнавання кульмінацій, діти вчаться розпізнавати цезури, тобто сприймають музичний текст членоподібно [7]. Для проходження «ритмічного словника» Брайнін В.Б. склав окрему хрестоматію. На уроках музики в загальноосвітніх школах ритмічні вправи обмежуються роботою з лічилками і з простими ритмічними диктантами (половина всього курсу, 70 диктантів, до синкоп).

Що стосується розвитку реєструючого слуху і вміння читати ноти, то ці навички освоюються так само неспішно. Ми не ставимо задачі визубрити назви і розташування нот на певних лінійках, але пропонуємо навчитись орієнтуватись у звуковому просторі. В той час, коли діти вже вільно оперують на нотній дошці чотирма поверхами (викладають пісеньки, уривки з музичної літератури, музичні вітання), ми вчимося розрізняти контрастні СОЛЬ великої октави та ФА другої октави, не приділяючи цьому заняттю великої кількості часу. Терпляче чекаємо і повторюємо завдання від уроку до уроку, поки діти перестануть плутати назви (тут допомагає асоціація «СОЛЬ – темна, живе глибоко в морі, де вода дуже СОЛОНА»). Малюємо «карту пошуку ноти соль» – частину клавіатури з трьома чорними клавішами. Дитина підходить до інструменту з такою «картою», натискає різні соль і питає у класу: «Це КОРОЛЕВА СОЛЬ?» Дітям потрібно за тембром відгадати саме КОРОЛЕВУ СОЛЬ. Дітям подобається ця гра. В той же час можна познайомити дітей із контрастними інструментами: скрипкою і контрабасом, флейтою-пікколо та тубою.

Коли дві контрастні ноти впевнено розрізняються на слух, правильно називаються, малюються на клавіатурі, виставляються на дошці, тоді можна додати ще одну ноту-королеву: ЛЯ малої октави. Тепер діти вчаться розрізняти СВІТЛУ ноту (ФА), ТЕМНУ ноту (СОЛЬ) та НЕ ДУЖЕ ТЕМНУ ноту (ЛЯ). Лише коли діти впевнено орієнтуються в цих трьох нотах, освоюється четверта, НЕ ДУЖЕ СВІТЛА нота СІ першої октави (див. приклад диктанту на мал.б).

мал.6

Завдання допомагає дітям вслухатися, відрізнити темний звук від світлого, більш темний від менш темного, більш світлий від менш світлого. Всього вивчається 6 «нот-королев». До перерахованих додається ре малої октави та мі першої октави. Потім йдуть короткі поспівки (мінідиктанти), при цьому перша нота поспівки –неодмінно нота-королева.

Проте, найголовніше на уроках – це проспівування прикладів з музлітератури, слухання відповідних творів та розповідь про те, що пов'язано з цими прикладами. Учні мають бути зацікавлені у пошуку додаткової інформації – як у сфері власне музики, так і у сфері літератури про музику. Це може відбутися лише в тому випадку, коли має місце не лише інтелектуальна, але й емоційна інформація. Лише емоційна співучасть у навчальному процесі може створити у дитини мотивацію до розширення і систематизації її знань. Тому найлегше починати роботу за цією системою з дітьми дошкільного віку, у зв'язку з тим, що підібрано багато пісенок на малу кількість поверхів. Проте чим простіша мелодія, то змістовно простіша й пісенька. І те, що в дитини дошкільного віку викликає захоплення, викличе у школяра – у кращому випадку – усмішку. І якщо починати заняття з такими дітьми, які вже закінчують молодшу школу, то наші стартові пісеньки взагалі не поспіваєш – учні скажуть, що пісеньки дитячі. Але співати діти хочуть. Тому потрібно або придумувати для дітей такого віку підходящі тексти на ті ж прості мелодії, або придумати зовсім нові пісні, що охоплюють необхідні нам початкові поверхи.

Що стосується практичних навичок у дітей, то помічено, що вже навіть у кінці етапу знайомства з першими чотирма поверхами в дітей значно покращується інтонація, з'являються зрушення навіть в найвідчайдушніших «глухарів». Розвиваються і загальні інтелектуальні здібності: здатність концентруватися, аналізувати, співставляти.

Отже, підводячи підсумки, ще раз згадаємо основні принципи системи:

- 1) розвиток прогнозуючого сприйняття – сприйняття, здатного робити інтуїтивні припущення про те, що послідує у звуковому потоці, який сприймається [3].
- 2) поступове нарощування інтонаційного словника – основний принцип систематизації музично-культурної інформації [6].
- 3) музична фраза (не тривалість і не звуковисотність) – центральний музичний феномен, навколо якого вибудовується увесь дидактичний курс [4].
- 4) спів і слухання музики – первинні, гра на музичних інструментах – вторинна.
- 5) виховання поваги до культури, вміння захоплюватись красою в будь-яких її проявах. Збудження інтересу до нової інформації, провокування «азарту колекціонування».

Мета такого шкільного курсу – не набір знань про музику і навіть не систематичне уявлення про музичну культуру, але виховання такого слухача, який, з одного боку, зможе отримувати більше радості від справжньої музики, а з другого боку, сам захоче поповнити і систематизувати свої знання. Поурочні плани для дошкільників та молодших школярів в умовах додаткової освіти вже існують. Поурочні плани для загальноосвітньої школи мають виробитись в процесі викладання.

Література

1. Брайнин В.Б. *О кризисе систематического детского гуманитарного образования и о необходимости «Интонируемой музыкальной культуры» как учебной дисциплины.* // Сборник материалов VIII международной научно-практической конференции «Музыкально-педагогическое образование на рубеже XX и XXI веков», Москва 2004.

2. Брайнин В.Б. *Мультикультурные и междисциплинарные идеи в сольфеджио. Метод графических представлений как средство развития музыкального слуха. Микрохроматический слух. «Цветной» слух.* // Урок музыки в современной школе. *Методологические и методические проблемы современного общего музыкального образования: Материалы международной научно-практической конференции (12-13 апреля 2011 года) / Ред.-сост. Б.С. Рачина.* СПб: Издательство РГПУ им. А.И. Герцена, с. 61-72, Санкт-Петербург.

3. *Развитие прогнозирующего восприятия музыки у детей.* // Музыкальное образование в социокультурном развитии личности. *Материалы международной научно-*

практической конференции. Московский государственный университет культуры и искусств. Институт музыки, с. 233-243, Москва, 2012.

4. Брайнин В.Б. Слушатель серьёзной музыки и его воспитание. // Доклад на III Международной конференции «Музыкальное образование и воспитание в России, странах СНГ и Европы в XXI веке. Состояние и перспективы». С.-Петербург, 25-27 октября 2007. Опубликовано в: *Методология педагогики музыкального образования (Научная школа Э.Б.Абдуллина) / Сб. научных статей*, с. 225-236, Москва: МПГУ, 2007.

5. Брайнин В.Б. Зачем следует развивать музыкальное мышление ребёнка. *Искусство в школе*, №3, Москва, 2006.

6. Брайнин В.Б. Уметь предсказать музыку (для родителей и любознательных). «*Искусство в школе*», №6, Москва, 2006.

7. Брайнин В.Б. Об альтернативной учебной дисциплине «Развитие музыкального мышления» // сб. материалов VIII международной научно-практической конференции «Музыкально-педагогическое образование на рубеже XX и XXI веков», Москва, 2004.

8. Щетинский А.С. Обучать интонационному мышлению! О музыкально-педагогической системе В.Брайнина. *Музыкальная академия*, №1, М., 1993, с. 160-164.

9. Леонид Гиринович. Дача вредных советов. *Стенгазета*, 7 марта 2013 г. <http://stengazeta.net/article.html?article=9055>

УДК 37.016:78:17.024.4

Т.Грищенко

ВИКОРИСТАННЯ МИНУЛОГО ДОСВІДУ В МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ СУЧАСНИХ ГІМНАЗИСТІВ

В статье рассмотрены традиции гимназического музыкально-эстетического воспитания в контексте задач современного образования.

Ключевые слова: *традиции, гимназическое музыкально-эстетическое воспитание, духовность, нравственность, просветительская деятельность.*

The traditions of high school musical aesthetic education are exposed in the context of modern education tasks.

Keywords: *traditions, high-school education, musical aesthetic education, humanisation process, moral education religions, morality, educational activity.*

Опанування надбань педагогічної науки і практики минулого є підґрунтям для розбудови системи освіти в Україні. До таких феноменів оновлення освітньої системи належить і створення закладів альтернативного типу. Становлення і розвиток гімназій відбувається з урахуванням досвіду минулого. З огляду на це слід згадати традиції вітчизняної гімназійної освіти, які не втратили своєї актуальності й у наш час.

Гімназії минулого досягли високого рівня освіченості вихованців завдяки тому, що орієнтувались на пріоритет гуманістичної сфери в розвитку особистості. Недооцінка цієї сфери завжди неминуче призводила до дегуманізації школи, зрештою до кризи самих навчальних закладів.

Головне в гуманістично зорієнтованому вихованні в гімназіях – створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку учня як особистості та індивідуальності. Гімназії минулого формували в учнів різнобічні музично-естетичні потреби та інтереси, створювали умови для їхньої самореалізації в різних видах художньої творчості (хоровий спів, гра в симфонічних та духових оркестрах, ансамблях, індивідуальні заняття для навчання гри на різних інструментах, театр), що сприяло опануванню гуманістичними загальнокультурними цінностями.

Отже, можна вважати, що гімназійна практика часто випереджала науково-теоретичні пошуки, адже педагогіка того періоду, особливо музична, мала переважно емпіричний характер.